

הקדמה למצוות התלויות בארץ

נאמר במשנה קידושין (לו ע"ב):

"כל מצוה שהיא תלויה בארץ – אינה נוהגת אלא בארץ, ושאינה תלויה בארץ – נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ חוץ מן הערלה וכלאים; ר"א אומר: אף החדש".

והגמ' (שם) מבררת מהי ההגדרה של מצווה שתלויה בארץ, וז"ל:

"מאי תלויה, ומאי שאינה תלויה? אילימא תלויה – דכתיב בה ביאה, ושאינה תלויה – דלא כתיב בה ביאה, והרי תפילין ופטר חמור דכתיב בהן ביאה, ונוהגין בין בארץ בין בח"ל! אמר רב יהודה, ה"ק: כל מצוה שהיא חובת הגוף – נוהגת בין בארץ בין בח"ל, חובת קרקע – אינה נוהגת אלא בארץ".

ישנן מצוות רבות התלויות בארץ, לדוגמא: ערלה, כלאים, חדש, לשו"פ, תרו"מ, שביעית, ביכורים. יש לברר מה המכנה המשותף בין מצוות אלו ומהי ההגדרה של מצווה שתלויה בארץ.

בתחילה הגמ' הציעה שמצווה התלויה בארץ היא מצווה כזו שהתורה מציינת בפירוש שהיא תלויה בכניסת עם ישראל לארץ ישראל ונקטה לשון של ביאה (כי תבואו, "בבואכם" וכדו'). אך ממצוות תפילין ופטר חמור מתברר שאין זאת ההגדרה. מסקנת הגמ' שיש להבחין בין מצוות הגוף לבין חובת הקרקע. מצווה התלויה בארץ מוגדרת כחובת הקרקע.

באופן פשוט כוונת הגמ' היא שכל מצווה שמקיימים בקרקע או בגידולי קרקע מוגדרת כמצווה התלויה בארץ, וממילא נוהגת רק בארץ ישראל. אך בהגדרה זו ישנו קושי, שכן אנו מוצאים כמה מצוות שמקיימים בקרקע או בגידולי קרקע ואעפ"כ הן אינן מצוות התלויות בארץ, ודוגמא לכך, מצוות ארבעת המינים שמקיימים בגידולי קרקע: לולב, אתרוג, ערבה והדס וכן מצוות סוכה שמקיימים בקרקע או במה שמחובר לקרקע?

הרה"ג משה קליערס זצ"ל שהיה רב בטבריה בדור הקודם והיה מתלמידי חכמים המובהקים במיוחד בתורת ארץ ישראל, והוא חקר בהרחבה ובעמקות את הגדרתן של מצוות התלויות בארץ בשני הפרקים הראשונים של ספרו תורת הארץ. הוא מציע שם שתי הגדרות המשלימות זו את זו.

מצוות ארבעת המינים הינה אמנם מצווה שמקיימים בגידולי קרקע, אך המצווה היא רק לעשות פעולה עם גידולי קרקע. גידולי קרקע, במקרה זה האתרוג, הלולב וכו' הם רק אמצעי טכני לקיום פעולת המצווה. במצוות התלויות בארץ, הקרקע או גידולי קרקע אינם רק אמצעי לקיום פעולת המצווה אלא המצווה נעשית בקרקע או בפירות.

מוסיף בעל ספר תורת הארץ, שמצוות התלויות בארץ, אינן רק חובת גברא - שעושים את המצווה בפרי או בקרקע, אלא ישנם דינים בחפצא של הפרי או של הקרקע. למשל, בתרו"מ הפירות הן טבל או תרומה וכדו'.

בסוף פ' עריות שבאחרי מות (ויקרא יח, כד-כה) נאמר:

"אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגויים אשר אני משלח מפניכם. ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את ישיביה"

התורה אומרת שחטאים בהקשר לעריות מביאים עלינו את עונש הגלות "ותטמא הארץ... ותקיא הארץ". הרמב"ן מברר מהו הקשר בין איסורי עריות לבין גלות והרחקת עם ישראל מארצו. אילו עם ישראל לא היה מקיים את המצוות התלויות בה היה מובן מדוע התנהגות זו מביאה עלינו את הגלות, אך איסורי עריות אינם קשורים בדווקא להימצאותנו בארץ ישראל, מדוע א"כ העונש על כך הוא הרחקתנו מהארץ? וז"ל הרמב"ן:

"החמיר הכתוב בעריות, בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות. והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ?"

והרמב"ן משיב:

"...ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב, מט), ואבדתם מהרה (דברים יא, יז), אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שכנס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים, וכן אמר ירמיה (לא, ט) הציבי לך ציונים, אלו המצות שישראל מצויינין בהם. והנה הכתוב שאמר (דברים יז יח) ואבדתם מהרה ושמדתם את דברי אלה וגו', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ. כי עיקר כל המצות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה, פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות (דברים יא, לא-לב), ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה..."

הרמב"ן משיב שבעצם כל המצוות כולן הן מצוות התלויות בארץ, והחובה לקיימן היא בעיקר בארץ ישראל, אלא שמכל מקום המצוות שהן חובת הגוף נוהגות בחו"ל רק בבחינת הציבי לך ציונים. לפי"ז מובן שאם אנו עוברים על מצווה ממצוות התורה ובמיוחד כשהיא חמורה כאיסורי עריות, נגזרת מכך הקאת הארץ ועונש הגלות לעם ישראל.

מובן שאין כוונת הרמב"ן לומר שהמצוות שהינן חובת הגוף נוהגות בחו"ל רק מדרבנן, אלא קיומם השלם והמלא הוא דווקא בארץ ישראל. מבאר זאת הגרי"מ חרל"פ (מי מרום, מעייני הישועה עמ' רנב) ש"תורת ה' תמימה", והקיום המושלם של

התורה הוא רק במקום שאפשר לקיים את כל התורה כולה, כיון שהציווי לקיים את המצוות הוא ציווי כולל (לכל התורה כולה). מבחינת הציווי הכולל של התורה, יש חסרון במי שמקיים מצווה בחו"ל כיון שישנן שם הרבה מצוות שאי אפשר לקיימן, ולכן הריהו בכלל אינו מצווה ועושה. לפי"ז מסביר הגר"מ חרל"פ את מאמר חז"ל (יובא להלן) שמשה נתאוה לקיים את המצוות התלויות בארץ "כדי שיתקיימו כולן על ידי". ללא הכניסה לארץ משה רבינו אינו מחוייב במצוות התלויות בארץ - בכך ישנו חסרון גם לגבי קיום המצוות שאינן תלויות בארץ מצד החיוב הכולל של מצוות התורה.

השאלה שאנו רוצים להעלות לדעת הרמב"ן שהבאנו, שאם כל המצוות הן כביכול תלויות בארץ, מה א"כ המיוחד במצוות התלויות בארץ? ממה נובע החלוקה בין המצוות התלויות בארץ לשאינן תלויות בארץ?

בברכה מעין שלוש אנו מברכים: "על העץ ועל פרי העץ ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה..."
אך לא כן היא דעת ס' המצוות (מובא בטור או"ח סי' רח):
"וי"א ונאכל מפריה ונשבוע מטובה - ואין לאומרו שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה אלא לקיים מצוות התלויות בה..."

לדעתו, לא ירשנו את הארץ כדי לאכול מפריה ולשבוע מטובה, אלא ירשנו אותה כדי למלא את יעודנו הרוחני.
מקור דברי ס' המצוות בגמ' סוטה (יד ע"א):

"דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאווה משה רבינו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי; אמר לו הקב"ה: כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, מעלה אני עליך כאילו עשיתם..."

הב"ח משיג על ס' המצוות:

"תימה הלוא קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ כי על כן הזהיר ואמר בסוף פ' מסעי: לא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל... ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבוע מטובה כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבוע מטובה".

כלומר שפירות ארץ ישראל גם אם נראים לעין בשר פירות הדומים לאלו שבחו"ל, אך האמת היא שאין הם אותם פירות. הקדושה והשכינה השורה בארץ ישראל היא גם שורה בפירותיה של ארץ ישראל.

לענין המצוות התלויות בארץ כתב הגרי"מ חרל"פ (מי מרום, מעייני הישועה עמ' שיד):
"כשם שקדושת ישראל היא קדושה עצמית ופנימית ואינה תלויה בשום
סיבה וטעם, ודווקא מפני זה עצמו נתן להם הקב"ה את התורה והמצוות,
חפץ הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות (סוף מכות)
כך גם קדושת ארץ ישראל, שהיא קדושה עצמית ופנימית, ומפני זה ישנן
מצוות מיוחדות שתלויות רק בה. לא שקדושת ארץ ישראל תלויה
במצוותיה אלא אדרבה מתוך קדושתה נצטוו עליה במצוות אלו, ועל ידי
קיום המצוות התלויות בארץ מגלים את קדושתה העצמית של הארץ".

הגרי"מ חרל"פ מבאר שהמצוות תלויות בארץ, כלומר שקדושת הארץ היא
הגורמת לחיוב המצוות; לכן המינוח הוא מצוות שתלויות בארץ ולא ארץ שתלויה
במצוות. נמצאנו למדים שאמנם החובה לקיים את כל המצוות, זהו דווקא בארץ
כי רק בארץ אפשר להיפגש עם רבונו של עולם. אבל הייחוד במצוות התלויות
בארץ, הוא שהמצוות מגלות ומבטאות ומוציאות אל הפועל את הקדושה המיוחדת
של הארץ.

לאור ההגדרה ההלכתית מהי מצווה התלויה בארץ, כמובא לעיל, הדברים
מובנים יותר. כאמור מצוות התלויות בארץ הן מצוות בקרקע או בגידולי קרקע אך
הפרי או הקרקע אינם רק אמצעי לעשיית מעשה המצווה אלא המצוות נעשית בהם
מפני שיש משהו בחפצא של הפרי או של הקרקע. כלומר, מפני שיש קדושה בחפצא
של הפרי או של הקרקע לכן ישנן מצוות התלויות בארץ. זוהי המשמעות העמוקה
שהמצוות תלויות בארץ ולא הארץ התלויה במצוות.

מצוות ערלה הינה מיוחדת במינה, כמבואר במשנה (קדושין שם) "כל מצוה שהיא
תלויה בארץ – אינה נוהגת אלא בארץ... חוץ מן הערלה..." שנוהגת אף בחו"ל מהלכה
למשה מסיני. משתמע שמצוות ערלה הינה מצווה התלויה בארץ, אך היא יוצאת
מן הכלל ונוהגת אף בחו"ל. ומכל מקום מבאר בס' "תורת הארץ" (פ"ט אות א') שהיא
מוגדרת כמצווה התלויה בארץ, כיון שהאיסור חל על הפירות ואינו תלוי בגבוא
והיות בעל המטע או הצרכן "בר חיובא".

בע"ה זוכים אנו להיות מהעוסקים והלומדים את מצוות התלויות בארץ
ושמחים אנו להגיש לציבור מפרי עמלנו, חלק ה' של ספר התורה והארץ.
ראש וראשון אנו שמחים לפרסם במרוכז את פסקיו של מרן הראשון לציון
הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א בהלכות זרעים שמפוזרים בחוברות "אמונת עתיד".
הבאנו את הפסקים לעיונו של מרן הראשון לציון פעם נוספת, ומרן הואיל לעבור
על הדברים ולהעיר ולהאיר את הערותיו. הורתם של הפסקים בשימושו של הרב

עידו אלבה את מרן שליט"א והוסיף הרב אהוד אחיטוב כי ד הטובה עליו הערות מרובות, (עי' בהקדמת העורך לפסקים).

עיקרו של הספר מרכז מאמרים בנושא ערלה. חלקם התפרסמו בחוברות "אמונת עתיך" וחלקם טרם פורסמו. אך בכל מקרה ריכוז המאמרים יש בו ברכה כשלעצמו. חלק אחרון של הספר עוסק באיכות הסביבה מול או עם מצוות יישוב ארץ ישראל. הנושא נידון בהרחבה ביום עיון שערכנו באוניברסיטת בר-אילן על בעיות כביש "חוצה ישראל". לבסוף, תגובות שקבלנו למאמרו של הרב יעקב אפשטיין בנושא זיהוי התכלת שהתפרסם בס' התורה והארץ ח"ג.